

Sudurtinių lietuviškų ir latviškų augalų genčių vardų darybos ypatumai

SOLVITA LABANAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

IVADINĖS PASTABOS

Trijų tomų leidinyje *Baltijos šalių flora* (*Flora of the Baltic Countries* (1993–2003)) (toliau – *Flora*), išleistame Tartu, aprašomi Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje augantys augalai – sporiniai ir sėkliniai induočiai (išskyrus samanas). Lotynų kalba pateikiami visi taksonai – skyrius, klasė, eilė, šeima, gentis, rūšis, porūšis, o lietuvių, latvių, estų ir rusų kalbomis – tik augalų genčių ir rūšių vardai. Po nomenklatūrinės dalies *Floroje* kiekvienam taksonui duodama trumpa biologinė ir morfologinė charakteristika (augalo augimo vieta, matmenys, žydėjimo laikas, paaiškinimai). *Flora* – pirmas toks augalų vardų sąvadas, kuriame augalų vardai pateikiami lietuvių, latvių ir estų kalbomis.

Nuo 1979 m. autorių kolektyvai iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos universitetų ir mokslų akademijų ėmė rengti *Florą*. Lietuviškus augalų vardus *Florai* pateikė Živilė Lazdauskaitė (Vilniaus pedagoginis universitetas), Domas Smaliukas (Vilniaus pedagoginis universitetas), Algirdas Stankevičius (Aplinkos apsaugos agentūra), Ramunėlė Jankevičienė (Botanikos institutas), Jūratė Balevičienė (Botanikos institutas) ir kt. Latviškus augalų vardus pasiūlė botanikai Edgaras Vimba (Edgars Vimba) (Latvijos universitetas), Alfredas Rasinis (Alfrēds Rasiņš) (Latvijos Augalų apsaugos tyrimų centras), Laima Tabaka (Biologijos institutas), Irena Fatarė (Irēna Fatare) (Biologijos institutas) ir kt. (žr. *Flora* 1993: 9).

Floroje pateikta daugiau kaip 500 lotyniškų augalų genčių vardų, tačiau ne prie kiekvieno augalo genties vardo yra lietuviškas ar latviškas atitikmuo. Iš viso pateikta apie 430 lietuviškų ir beveik 460 latviškų augalų genčių vardų. Straipsnio tikslas yra išnagrinėti sudurtinius lietuviškus ir latviškus augalų genčių vardus pagal darybos tipus, palyginti lietuviškus ir latviškus dūrinius bei nustatyti jų bendrybes ir skirtynes. Tyrinėjimo objektą sudaro 118 lietuviškų ir 209 latviški sudurtiniai augalų genčių vardai. Lietuvių

terminologas Kazimieras Gaivenis straipsnyje *Lietuvos augalų genčių ir rūšių pavadinimai* yra išnagrinėjęs visus augalų vardus, tarp jų ir sudurtinius, pateiktus *Lietuvos TSR floroje* (1959–1980). Juo remiamasi ir šiame straipsnyje.

Straipsnyje pateikiant pavyzdžius, pirmiausia duodamas lotyniškas, po to – lietuviškas ir latviškas augalo genties vardas. Romėniškais skaitmenimis žymimas *Floros* tomas, arabiškais – puslapis, iš kurio imtas terminas. Tais atvejais, kai lietuviškas ar latviškas augalo vardas neatitinka nagrinėjamo teiginio, pateikiama nuoroda *plg.*

TRUMPA LIETUVIŲ IR LATVIŲ BOTANIKOS RAIDOS APŽVALGA

XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje Lietuvoje ir už jos ribų pasirodė pirmieji botanikos darbai, rašyti lotynų ir lenkų kalba, kuriuose aprašoma ir Lietuvos augalija. Šiuo laikotarpiu minėtinas prancūzų gydytojas ir botanikas Žanas Emanuelis Žiliberas (Jean Emanuel Gilibert) (jo darbas *Flora Litvanica inchoata*, Grodnae, 1781; Vilnae, 1782), įžymus Lietuvos floros tyrėjas, botanikos nomenklatūros lenkų kalba kūrėjas Stanislovas Bonifacas Jundzilas (Stanisław Bonifacy Jundziłł), kuris aprašė Lietuvos augmeniją knygoje *Opisanie roslin litewskich* (Wilno, 1811), jo sūnėnas Juozapas Jundzilas (Józef Jundziłł), taip pat parašęs botanikos srities darbą – *Opisanie roslin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie...* (Wilno, 1830). Kitų mokslininkų – vokiečių gamtininko Johano Georgo Adomo Forsterio (Johan Georg Adam Forster), lenkų botaniko ir zoologo Stanislovo Bato Gorskio (Stanisław Batys Górski) – darbai taip pat turėjo didelės įtakos botanikos sistematikai. Tik nuo XIX a. pradžios pradėti lietuviškai rašyti darbai, kuriuose aprašoma Lietuvos augalija ir pateikiamas lietuviškas augalų vardynas (Jurgis Ambraziejus Pabrėža, Juozapas Fedoravičius, Laurynas Rokas Ivinskis). Minėtinas 1938 m. pasirodęs Liudo Vailionio vadovaujamos Botanikos žodyno komisijos sudarytas bei botaniko, augalų fiziologo Jono Dagio redaguotas *Lietuviškas botanikos žodynas*. Dar vėliau Lietuvos augalijos tyrinėjimai buvo apibendrinti šešių tomų veikale *Lietuvos TSR flora* (1959–1980). 1998 m. Botanikos institutas išleido dar vieną svarbų, Botanikos žodyno komisijos patvirtintą, leidinį *Botanikos vardų žodynas*, kurį sudarė Ramunėlė Jankevičienė.

Latvių botanikos terminijos tvarkymo pradžia laikytina XIX a. pabaiga. Pirmiausia minėtinas latvių botanikos terminijos tvarkytojas Janis Ilsteris

(Jānis Ilsters), kuris 1883 m. sudarė pirmą botanikos vadovėlį latvių kalba *Botanika, skirta tautinėms mokykloms ir savarankiškam mokymuisi (Botānika tautas skolām un pašmācībai)*. Latvijos florai taip pat svarbios dvi vokiečių kalba parašytos knygos: Johano Klingės (Johans Klinge) *Flora von Est-, Liv und Kurland* (Reval, 1882) ir Eduardo Lėmanio (Eduards Lēmanis) *Flora von Polnisch-Livland* (Dorpat, 1895). Po Pirmojo pasaulinio karo į terminologijos veiklą įsitraukė Paulas Galeniekas (Pauls Galenieks) – 1950 m. išleistas jo sudarytas *Botanikos žodynas (Botāniskā vārdnīca)*. 1953–1959 m. P. Galenieko vadovaujamas autorių kolektyvas parengė ir išleido keturių tomų *Latvijos TSR florą (Latvijas PSR flora)*. XXI a. botanikos tyrinėjimai buvo tęsiami – 2003 m. pasirodė Inesės Ēdelmanės (Inese Ēdelmane) ir Arijos Uozuolos (Ārija Ozola) knyga *Latvių kalbos augalų vardai (Latviešu valodas augu nosaukumi)* (plačiau žr. Piete 2008: 46–51).

SUDURTINIŲ LIETUVIŠKŲ IR LATVIŠKŲ AUGALŲ GENČIŲ VARDŲ BENDRYBĖS IR SKIRTYBĖS

Produktyviausias lietuvių terminijoje yra priesaginis žodžių darybos būdas (žr. Keinys 2005: 21), o dūryba pagal vartojamų darinių skaičių užima antrą vietą (žr. Keinys 2005: 129). Lietuvių kalboje dūriniai jungiami jungiamuoju balsiu arba be jo. Iš *Floroje* pateiktų sudurtinių lietuvių augalų genčių vardų su jungiamuoju balsiu rasti 65, be jo – 54 dūriniai. Dūrinių sandai jungiami balsiais *-a*, *-ia*, *-ė*, *-o*, *-io*, *-i*.

Latvių terminijoje dūryba yra vyraujantis darybos būdas (žr. Skujiņa 2002: 88). Latvių kalboje du žodžiai gali būti jungiami dviem būdais: sintaksiniu ir sintaksiniu morfologiniu būdu. Suduriant žodžius sintaksiniu būdu, pirmuoju sandu gali eiti vardininko linksnis arba visa vienskaitos ar daugiskaitos kilmininko forma, antrojo sando galūnė išlieka nepakitusi. Prie sintaksinės morfologinės (arba derivacinės) sudurtinių žodžių darybos būdo priskiriami tokie atvejai, kai pirmuoju sandu paprastai eina žodžio kamienas¹, o antrasis sandas gauna naują darybos galūnę arba visą žodžio pabaigą (priesagą ir galūnę) (žr. MLLVG 1959: 198–199; Skujiņa 2002: 92–94).

Lietuvių kalboje įprasta remtis dviem pamatiniais žodžiais. Latvių kalboje dūriniai atsiranda jungiant dvi ar daugiau šaknų arba kamienų (kuriuos

¹ V. Skujiņa yra išanalizavusi technikos mokslų terminiją ir nustatė, kad daugiau kaip 94% dūrinių pirmąjį sandą sudaro žodžio dalis be galūnės ir tik apie 6% dūrinių pirmasis sandas yra išlaikęs galūnę (žr. Skujiņa 2002: 92).

sudaro šaknis ir afiksas) (MLLVG 1959: 84). Dūriniai nagrinėjami pagal tai, iš kurios kalbos dalies yra jų pirmasis ir antrasis sandai. *Floroje* pateikti sudurtiniai lietuviški ir latviški augalų genčių vardai yra šešių tipų (žr. lentelę): 1) dūriniai su daiktavardiniais sandais, 2) dūriniai su būdvardiniu ir daiktavardiniu sandais, 3) dūriniai su daiktavardiniu ir būdvardiniu sandais, 4) dūriniai su skaitvardiniu ir daiktavardiniu sandais, 5) dūriniai surieveiksminiu ir daiktavardiniu sandais, 6) dūriniai su daiktavardiniu ir veiksmažodiniu sandais.

Lentelė. Sudurtinių lietuviškų ir latviškų augalų genčių vardų darybos tipai

Dūrinių sandai	Lietuviški augalų genčių vardai	Latviški augalų genčių vardai
Daiktavardis + daiktavardis	83	149
Būdvardis + daiktavardis	15	52
Skaitvardis + daiktavardis	2	5
Prieveiksmis + daiktavardis	-	1
Daiktavardis + veiksmažodis	10	-
Daiktavardis + būdvardis	1	-
Neaiškos darybos	7	2

Visi *Floroje* rasti lietuviški ir latviški augalų genčių vardai yra prijungtiniai dūriniai. Taip vadinami dūriniai, kai vienas dėmuo apibrėžia kitą, susiaurindamas jo reikšmę (žr. Kvašytė 2005: 31). Paprastai vienas tokių dūrinių sandas yra atraminis. Sujungtinių dūrinių, kurių abu sandai yra savarankiški, nerasta.

Dūriniai su daiktavardiniais sandais

Gausiausia yra daiktavardinių dūrinių, kurių pamatą sudaro bendriniai daiktavardžiai, grupė. *Floroje* rasti 83 lietuviški ir 149 latviški sudurtinių augalų genčių vardai, kurių abu sandai yra daiktavardžiai, pvz.:

- lot. *Bolboschoenus* – liet. *liūnmeldis* (: *liūnas*, *meldas*) – latv. *gumumeldrs* (: *gums* „gumbas, šakniagumbis“, *meldrs* „meldas“) III 326;
- lot. *Cichorium* – liet. *trūkažolė* (: *trūkis* „toks susirgimas“, *žolė*), plg. latv. *cigo-riņš* III 42;

- lot. *Corispermum* – liet. *drugialaišis* (: *drugys, laišis*) – latv. *kamielzāle* (: *kamielis „kupraņugaris, zāle „žolē“*) I 220;
- lot. *Euphorbia* – liet. *karpažolė* (: *karpa, žolė*) – latv. *dievkrešlīš* (: *Dievs „Dievas“, krešlīš „kēdūtē“*) II 171;
- lot. *Fumaria* – liet. *žvirbliarūtė* (: *žvirblis, rūta*) – latv. *matuzāle* (: *mats „plaukas“, zāle „žolē“*) I 299;
- lot. *Glaux* – liet. *pienažolė* (: *pienas, žolė*) – latv. *pienzāle* (: *piens „pienas“, zāle „žolē“*) II 247;
- lot. *Onopordum* – liet. *kardažolė* (: *kardas, žolė*), plg. latv. *baltdadzis* (: *balts „baltas“, dadzis „usnis“*) III 31;
- lot. *Leymus* – liet. *rugiaveidė* (: *rugys, veidas „pavidalas“*) – latv. *kāpukviesis* (: *kāpa „kopa“, kviesis „kvietys“*) III 257;
- lot. *Leonurus* – liet. *sukatžolė* (: *sukatos „džiova, tuberkuliozė“, žolė*), plg. latv. *mātere* II 295;
- lot. *Salsola* – latv. *sālszāle* (: *sāls „druska“, zāle „žolē“*), plg. liet. *druskė* I 225;
- lot. *Sambucus* – liet. *šeivamedis* (: *šeiva, medis*) – latv. *plūškoks* (: *plūšķis² „driskius“, koks „medis“*) II 350;
- lot. *Scirpus* – liet. *viksvameldis* (: *viksua, meldas*), plg. latv. *meldrs* III 325;
- lot. *Solanum* – liet. *karklavijas³* (: *karklas, vija*), plg. latv. *naktene* II 311;
- lot. *Taxus* – liet. *kukmedis* (: *kukas, medis*), plg. latv. *īve* I 156;
- lot. *Triglochin* – liet. *narytžolė* (: *naryčia „tam tikra tešmenų liga“, žolė*), plg. latv. *āžlōks* (: *āzis „ožys“, lōks „lankas“*) III 196;
- lot. *Zostera* – latv. *jūraszāle* (: *jūra „jūra“, zāle „žolē“*), plg. liet. *andras* III 209.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad daliai sudurtinių lietuviškų ir latviškų augalų genčių vardų būdingas bendras antrasis sandas *žolė* (latv. *zāle*): su juo lietuviškų vardų yra 24 (apie 30%), latviškų – 14 (apie 10%).

Ne vienu atveju iš dviejų daiktavardžių sudaryti augalų genčių vardai yra ne originalūs, o vertiniai iš klasikinių kalbų (žr. Gaivenis 1985: 169), pvz.:

- lot. *Cynoglossum* (gr. *kyon, kynos* „šuo“, *glossa* „liežuvis“) – liet. *šunlielė* (: *šuo, lielis „liežuvis“*) – latv. *suņmēle* (: *suns „šuo“, mēle „liežuvis“*) II 283;
- lot. *Ophioglossum* (gr. *ophis, ophios* „žaltys“, *glossa* „liežuvis“) – liet. *driežlielė* (: *driežas, lielis „liežuvis“*) – latv. *čūskmēlīte* (: *čūska „gyvatė“, mēlīte „liežuvēlis“*) I 138.

Floroje rasta keletas augalų genčių vardų, kurių pirmąjį sandą sudaro tikrinis daiktavardis. 2 lietuviški augalų genčių vardai sudaryti su vardu *Jonas*, 7 latviškų dūrinių pirmuoju sandu eina tikrinis vardas *Jānis* arba mitologinis latvių vardas *Māra*:

² Sietina su ide. **pleus-* „(iš)kudenti; iškudenta vilna, išpešiotos plunksnos, plaukų sruoga“ (Karulis 2001: 705).

³ Kazimieras Būga, aptardamas dvikamienius sudėtinius daiktavardžius su vienaskaitos vardininko galūnėmis *-as* ir *-a*, nurodo augalo vardą *karklavijos*: *karklas* + **vija* „stipės“ – skr. *vayā* „Zweig“ (vok. „šakelė“) (žr. Būga 1958: 212).

- lot. *Hypericum* – liet. *jonažolė* (: *Jonas*, *žolė*), plg. latv. *asinszāle* (: *asins* „kraujas“, *zāle* „žolė“) II 187;
- lot. *Matteuccia* – liet. *jonpapartis* (: *Jonas*, *papartis*), plg. latv. *strauspaparde* (: *strauss* „strutis“, *paparde* „papartis“) I 145;
- lot. *Ribes* – latv. *jāņoga* (: *Jānis* „Jonas“, *oga* „uoga“), plg. liet. *serbentas* II 32;
- lot. *Pedicularis* – latv. *jāņeglīte* (: *Jānis* „Jonas“, *eglīte* „eglutė“), plg. liet. *glindė* II 335;
- lot. *Armoracia* – latv. *mārrutks* (: *Māra*, *rutks* „ridikas“), plg. liet. *krienas* I 310;
- lot. *Thymus* – latv. *mārsils* (: *Māra*, *sils* „šilas“), plg. liet. *čiobrelis* II 303;
- lot. *Bellis* – latv. *mārpukīte* (: *Māra*, *puķīte* „gēlēlē“), plg. liet. *saulutė* III 157;
- lot. *Silybum* – latv. *mārdadzis* (: *Māra*, *dadzis* „usnis“), plg. liet. *marginis* III 32;
- lot. *Hierochloe* – latv. *mārsmilga* (: *Māra*, *smilga* „smilga“), plg. liet. *stumbražolė* (: *stumbras*, *žolė*) III 273.

Visų minėtų sudurtinių lietuviškų ir latviškų augalų genčių vardų ant-rasis sandas žymį koki nors augalą (*papartis*, *usnis*, *smilga* ir kt.).

Gana dažnai daiktavardinių latviškų dūrinių antrąjį sandą sudaro mažybinę priesagą turintis daiktavardis (plačiau žr. Ėdelmane 1978: 101), tokių dūrinių yra 44 – jie sudaro apie 30% visų daiktavardinių sudurtinių latviškų augalų genčių vardų, pvz.:

- lot. *Echinocystis* – latv. *dzelongurķītis* (: *dzelonis* „gylis, geluonis“, *gurķis* „agurkas“ + *-ītis*), plg. liet. *virķštenis* II 199;
- lot. *Kochia* – latv. *vasareglīte* (: *vasara* „vasara“, *egle* „eglē“ + *-īte*), plg. liet. *ko-chija* I 219;
- lot. *Sparganium* – latv. *ežgalvīte* (: *ezis* „ežys“, *galva* „galva“ + *-īte*), plg. liet. *šiurpis* III 320;
- lot. *Gnaphalium* – latv. *zaķpēdiņa* (: *zaķis* „kišķis“, *pēda* „pēda“ + *-iņa*), plg. liet. *pūkelis* III 153;
- lot. *Moneses* – latv. *sūnactiņa* (: *sūnas* „samanos“, *aca* „akis“ + *-iņa*), plg. liet. *žemoklē* II 236;
- lot. *Lythrum* – latv. *vējmietiņš* (: *vējš* „vējas“, *miets* „kuolas“ + *-iņš*), plg. liet. *raudoklē* II 200;
- lot. *Tanacetum* – latv. *bišķrēsliņš* (: *bite* „bitė“, *krēsls* „kėdė“ + *-iņš*), plg. liet. *bitkrėslė* (: *bitė*, *krėslas*), *skaistenis* III 163;
- lot. *Thalictrum* – latv. *saulkrēsliņš* (: *saule* „saulė“, *krēsls* „kėdė“ + *-iņš*), plg. liet. *vingiris* I 290.

Lietuviškų dūrinių, kurių antrasis sandas turėtų mažybinę priesagą, *Flo-roje* nebuvo rasta – paprastai lietuvių kalboje remiamasi nepriesaginiais pamatiniais žodžiais.

Jeigu iš to paties pamatinio žodžio vėl daromi nauji žodžiai, atsiranda vadinamosios žodžių darybos vėduoklės (Gaivenis 2002: 48; dar žr. Kvašytė 2005: 23). Latvių terminologijoje šio termino atitikmens nėra, tačiau

tokią darybos ypatybę yra iškėlęs latvių kalbininkas Ojaras Bušas (Ojārs Bušs) (žr. Bušs 2008: 255). Iš dviejų daiktavardžių sudarytų žodžių darybos vėduoklių yra abiejose kalbose, tačiau latvių botanikos nomenklatūroje rastas gausnis jų būrys, pvz.:

- lot. *Aethusa* – liet. *šunpetrė* (: *šuo*, *Petras*) – latv. *suņpētersīlis* (: *suns* „šuo“, *pētersīlis* „petražolė“) II 222;
- lot. *Dactylis* – liet. *šnažolė* (: *šuo*, *žolė*), plg. latv. *kamolzāle* (: *kamols* „kamuo-lys“, *zāle* „žolė“) III 314;
- lot. *Rhamnus* – liet. *šunobelė* (: *šuo*, *obelis*), plg. latv. *pabērzs* II 179;
- lot. *Tripleurospermum* – liet. *šunramunis* (: *šuo*, *ramunė*) – latv. *suņkumelīte* (: *suns* „šuo“, *kumelīte* „ramunėlė“) III 174;
- lot. *Conium* – latv. *suņstobrs* (: *suns* „šuo“, *stobrs* „vamzdis“), plg. liet. *mauda* II 222;
- lot. *Antennaria* – liet. *katpėdė* (: *katė*, *pėda*) – latv. *kaķpēdiņa* (: *kaķis* „katė“, *pēdiņa* „pėdutė“) III 152;
- lot. *Nepeta* – liet. *katžolė* (: *katė*, *žolė*) – latv. *kaķumētra* (: *kaķis*, „katė“, *mētra* „mėta; uogienojai“) II 299;
- lot. *Amaranthus* – latv. *kaķaste* (: *kaķis*, „katė“, *aste* „uodega“), plg. liet. *burnotis* I 228;
- lot. *Lathyrus* – liet. *pelėžirnis* (: *pelė*, *žirnis*), plg. latv. *dedestiņa* II 151;
- lot. *Fallopia* – liet. *pelėvirkštis* (: *pelė*, *virksčia*), plg. latv. *vējagriķi* (: *vējš* „vėjas“, *griķis* „grikis“) I 204;
- lot. *Epilobium* – liet. *ožkarožė* (: *ožka*, *rožė*) – latv. *kazroze* (: *kaza* „ožka“, *roze* „rožė“) II 205;
- lot. *Pimpinella* – liet. *ožiažolė* (: *ožys*, *žolė*), plg. latv. *noraga* II 218;
- lot. *Libanotis* – latv. *briežsakne* (: *briedis* „elnias“, *sakne* „šaknis“), plg. liet. *skarenis* II 220;
- lot. *Hirschfeldia* – liet. nepateikta – latv. *briežzvėre* (: *briedis* „elnias“, *zvėre* „laukinė garstyčia“) I 327;
- lot. *Thesium* – liet. *linlapis* (: *linai*, *lapas*) – latv. *linlape* (: *lins* „linas“, *lapa* „lapas“) I 187;
- lot. *Linaria* – liet. *linažolė* (: *linai*, *žolė*), plg. latv. *vīrcelē* II 318;
- lot. *Ammophila* – liet. *smiltlendrė* (: *smiltis*, *lendrė* „paprastoji nendrė“) – latv. *kāpuniedre* (: *kāpa* „kopa“, *niedre* „nendrė“) III 281;
- lot. *Ammocalamagrostis* – liet. *smiltlendrūnė* (: *smiltis*, *lendrūnas* „varpinių šeimos augalas“) – latv. *kāpuciesa* (: *kāpa* „kopa“, *ciesa* „lendrūnas“) III 281;
- lot. *Pulsatilla* – liet. *šilagėlė* (: *šilas*, *gėlė*) – latv. *silpurene* (: *sils* „šilas“, *purene* „puriena“) I 273;
- lot. *Vaccinium* – liet. *šilauogė* (: *šilas*, *uoga*), plg. latv. *brūklene* II 241;

- lot. *Coronopus* – latv. *vārnaspēda* (: *vārna* „varna“, *pēda* „pēda“) – liet. *varnako-jė* (: *varna*, *koja*) I 335;
 lot. *Comarum* – latv. *vārnkāja* (: *vārna* „varna“, *kāja* „koja“), plg. liet. *sūdras* II 67;
 lot. *Myosoton* – latv. *ūdensvirza* (: *ūdens* „vanduo“, *virza* „žliūgė“), plg. liet. *pastenis* I 243;
 lot. *Nymphaea* – latv. *ūdensroze* (: *ūdens* „vanduo“, *roze* „rožė“), plg. liet. *vanden-
 s lelija* I 264;
 lot. *Lemna* – latv. *ūdenzieds* (: *ūdens* „vanduo“, *zieds* „žiedas“), plg. liet. *plūdena*
 III 318.

Pirmąjį lietuviško ir latviško dūrinio sandą, kuris yra bendras žodžių darybos vėduoklei, dažniausiai sudaro gyvūno pavadinimas: liet. *katė* – latv. *kaķis*, liet. *šuo* – latv. *suns*, liet. *pelė* – latv. *pele*, liet. *ožka* – latv. *kaza*, liet. *varna* – latv. *vārna* ir kt. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, dvylikos augalų genčių vardų sutampa lietuviški ir latviški pirmieji arba antrieji, o septynių – ir abu sandai.

Dūriniai su būdvardiniu ir daiktavardiniu sandais

Floroje rasta 15 lietuviškų ir 52 latviški augalų genčių vardai, kurių pirmąjį sandą sudaro būdvardis, o antrąjį – daiktavardis. Šių dūrinių pirmasis sandas žymi išorinius augalo šaknies, stiebo, lapo ar žiedo požymius (spalvą, dydį, formą ir kt.), pvz.:

- lot. *Cenolophium* – liet. *pūstabriaunė* (: *pūstas*, *briauna*) – latv. *dobspārne* (: *dobs* „kiauraviduris, išdubas, drevėtas“, *spārns* „sparnas“) II 225;
 lot. *Consolida* – latv. *zilausis* (: *zils* „mėlynas“, *auss* „ausis“), plg. liet. *raguolis*
 I 270;
 lot. *Gymnocarpium* – liet. *tikrapapartis* (: *tikras*, *papartis*) – latv. *kailpāparde* (: *kails* „nuogas“, *pāparde* „papartis“) I 150;
 lot. *Hippophae* – liet. *šaltalankis* (: *šaltas*, *lankas* „karna“), plg. latv. *smiltsērķšķis*
 (: *smilts* „smēlis“, *ērķšķis* „dyglis“) II 186;
 lot. *Asplenium* – latv. *sīkpāparde* (: *sīks* „smulkus, mažas“, *pāparde* „papartis“),
 plg. liet. *kalnarūtė* (: *kalnas*, *rūta*) I 143;
 lot. *Leucanthemum* – liet. *baltagalvė* (: *balta*, *galva*), plg. latv. *pīpene* III 173;
 lot. *Odontites* – latv. *sārtžibulītis* (: *sārts* „skaisčiai raudonas“, *žibulīte* „akišveitė“), plg. liet. *skėstukas* II 334;
 lot. *Orobanchē* – latv. *brūnkāte* (: *brūns* „rudas“, *kāts* „kotas“), plg. liet. *džioveklė*
 II 341;
 lot. *Polygonatum* – liet. *baltašaknė* (: *balta*, *šaknis*), plg. latv. *mugurene* III 221;
 lot. *Poterium* – latv. *zaļvālīte* (: *zaļš* „žalias“, *vālīte* „burbuolė“), plg. liet. *galvainis* II 65;

lot. *Scorzonera* – latv. *raudupe* (: *rauds* „raudonas“, *upe* „upė“), plg. liet. *gelteklė* III 147;

lot. *Schoenus* – latv. *melncere* (: *melns* „juodas“, *cers* „krūmas, keras“), plg. liet. *vikšrenis* III 335.

Minėto tipo lietuviški ir latviški dūriniai neturi daug bendrybių. Šių dūrinių pirmasis sandas dažniausiai reiškia augalo spalvą: lietuvių *baltas*, *juodas*, *žilas*, o latvių spalvų paletė yra platesnė – *balts* „baltas“, *melns* „juodas“, *brūns* „rudas“, *rauds* „raudonas“, *sārts* „skaisčiai raudonas“, *zaļš* „žalias“, *zils* „mėlynas“.

Pasitaikė tik vienas dūrinys, kurio pirmasis ir antrasis sandai abiejose kalbose yra tie patys: lot. *Crassula* – liet. *storlapis* (: *storas*, *lapas*) – latv. *biezlapīte* (: *biezs* „storas“, *lapa* „lapas“ + *-īte*) II 26.

Žodžių darybos vėduoklės būdingos ir aptariamam darybos tipui, ypač latviškiems augalų genčių vardams, pvz.:

lot. *Acteae* – liet. *juodžolė* (: *juoda*, *žolė*), plg. latv. *krauklene* I 268;

lot. *Prunella* – liet. *juodgalvė* (: *juoda*, *galva*) – latv. *brūngalvīte* (: *brūns* „rudas“, *galviņa* „galvelė“) II 301;

lot. *Cynosurus* – liet. *kietavarpė* (: *kietas*, *varpa*), plg. latv. *sekstaine* III 315;

lot. *Lithospermum* – liet. *kietagrūdis* (: *kietas*, *grūdas*) – latv. *cietsēkle* (: *ciets* „kietas“, *sēkla* „sėkla“) II 274;

lot. *Crepis* – latv. *cietpiene* (: *ciets* „kietas“, *piens* „pienas“), plg. liet. *kreisvė* III 43;

lot. *Lepidium* – latv. *cietķērsa* (: *ciets* „kietas“, *ķērsa* „kartenė“), plg. liet. *pipirnė* I 332;

lot. *Polystichum* – latv. *cietpārde* (: *ciets* „kietas“, *pārde* „papartis“), plg. liet. *spyglainis* I 146;

lot. *Arabidopsis* – latv. *sīkplikstiņš* (: *sīks* „mažas, smulkus“, *plikstiņš* „žvaginė, žvangutis“), plg. liet. *vairėnis* I 315;

lot. *Centunculus* – latv. *sīkcaudzīte* (: *sīks* „mažas, smulkus“, *audze* „giraitė, miškelis“ + *-īte*), plg. liet. *šimtūnė* II 248;

lot. *Conyza* – latv. *sīkjānītis* (: *sīks* „mažas, smulkus“, *jānītis* „Jonelis“), plg. liet. *konyza* III 163;

lot. *Elatine* – latv. *sīkeglīte* (: *sīks* „mažas, smulkus“, *eglīte* „eglutė“), plg. liet. *vandenė* II 198;

lot. *Galinsoga* – latv. *sīkgalvīte* (: *sīks* „mažas, smulkus“, *galva* „galva“), plg. liet. *galinsoga* III 183.

Pastebėtina, kad, skirtingai nei dūrinių su abiem daiktavardiniais sandais, darinių iš būdvardžio ir daiktavardžio darybos vėduoklių lietuviški ir latviški sandai skiriasi. Rastas tik vienas sudurtinis augalo genties vardas (lot. *Lithospermum*), kurio pirmasis sandas abiejose kalbose tas pats: liet. *kietas* – latv. *ciets*. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad tas pats augalas (lot.

Prunella) abiejose kalbose įvardijamas pirmuoju sandu imant skirtingas spalvas reiškiančius būdvardžius, plg. liet. *juoda* – latv. *brūns* „rudas“.

Atskirai minėtinas tik vienas atvirkštinės darybos lietuviškas dūrinys, kurio pirmasis sandas yra daiktavardis, o antrasis – būdvardis: lot. *Orchis* – liet. *gegužraibė* (: *gegužė, raiba*), plg. latv. *dzegužpuķe* (: *dzeguze* „gegutė“, *puķe* „gėlė“) III 376. Tokių sudurtinių latviškų augalų genčių vardų nerasta.

Dūriniai su skaitvardiniu ir daiktavardiniu sandais

Floroje rasti 2 lietuviški ir 5 latviški sudurtiniai augalų genčių vardai, kurių pirmasis sandas yra skaitvardis, antrasis – daiktavardis:

lot. *Danthonia* – liet. *tridantė* (: *trys, dantis*), plg. latv. *dantonija* III 246;

lot. *Listera* – liet. *dviguonė* (: *dvi, guonia* „galva“) – latv. *divlape* (: *divi* „du“, *lapa* „lapas“) III 370;

lot. *Diplotaxis* – latv. *divsēkle*⁴ (: *divi* „du“, *sēkla* „sēkla“), plg. liet. *šatreinis* I 324;

lot. *Trientalis* – latv. *septiņstarīte* (: *septiņi* „septyni“, *stara*⁵ „skvernas“ + *-īte*), plg. liet. *septynikė* II 247;

lot. *Phyteuma* – latv. *septiņvīre* (: *septiņi* „septyni“, *vīrs* „vyras“), plg. liet. *glauđenė* III 25.

Atskirai minėtini latviški dūriniai, sudaryti iš daugiau nei dviejų žodžių. Tačiau ir tokie dūriniai iš esmės yra sudaryti iš dviejų sandų, kurių kiekvienas, atskirai paimtas, gali būti taip pat sudurtinis žodis (Kabelka 1969: 16; dar plg. Urbutis 2009: 334). *Floroje* rastas tik vienas sudurtinis latviškas augalo genties vardas, kurį sudaro trys sandai – vienas yra skaitvardis, kitas – dūrinys iš dviejų daiktavardžių:

lot. *Verbascum* – latv. *deviņvīruspēks* (: *deviņi* „devyni“, *vīrs* „vyras“, *spēks* „jėga“), plg. liet. *tūbė* II 315.

Išskirtinas dar vienas latviškas dūrinys, kuris yra sudarytas iš prieveiksmio ir daiktavardžio: lot. *Myriophyllum* – latv. *daudzlape*⁶ (: *daudz* „daug“, *lapa* „lapas“), plg. liet. *plunksnalapė* (: *plunksna, lapas*) II 209. Kaip matyti iš *Floros* medžiagos, sudurtiniai augalų genčių vardai, sudaryti iš prieveiksmio ir daiktavardžio, visiškai nebūdingi lietuvių botanikos nomenklatūrai⁷.

⁴ Šis dūrinys gali būti laikomas sekiniu iš klasikinių kalbų, plg. lot. *Diplotaxis* (: gr. *diplos* „dvigubas“) – latv. *divsēkle* (: *divi* „du“).

⁵ Dabartinės latvių kalbos gramatikoje nurodoma tokia augalo vardo daryba (žr. MLLVG 1959: 213).

⁶ Dūrinys gali būti laikomas sekiniu, plg. lot. *Myriophyllum* (gr. *myrios* „daugybė“, *phyllon* „lapas“) – latv. *daudzlape* (: *daudz* „daug“).

⁷ K. Gaivenis, tyrinėjęs *Lietuvos TSR florą*, nemini dūrinių, sudarytų iš prieveiksmio.

Dūriniai su daiktavardiniu ir veiksmažodiniu sandais

Rasta 10 lietuviškų augalų genčių vardų, kai pirmasis dūrinio sandas yra daiktavardis, antrasis – veiksmažodis:

- lot. *Ajuga* – liet. *vaisgina* (: *vaisius, ginti*), plg. latv. *cekuliņš* II 287;
lot. *Chamaenerion* – liet. *gaurometis* (: *gaurai, mesti*), plg. latv. *ugunspuķe* (: *uguns „ugnis“, puķe „gėlė“*) II 204;
lot. *Erucastrum* – liet. *šungarstė* (: *šuo, garsti „gardėti“*), plg. latv. *pazvēre* I 325;
lot. *Euphrasia* – liet. *akišveitė* (: *akis, šveisti*), plg. latv. *žibulītis* II 330;
lot. *Helianthus* – liet. *saulėgrąža* (: *saulė, gręžti(s)*) – latv. *saulgrieze* (: *saule „saulė“, griezties „suktis“*) III 182;
lot. *Moehringia* – liet. *smiltagraibė* (: *smiltis, graibyti*), plg. latv. *mēringija* I 236;
lot. *Nonea* – liet. *vilkžvelgė* (: *vilkas, žvelgti*), plg. latv. *mūkuzāle* (: *mūks „vie-nuolis“, zāle „žolė“*) II 277;
lot. *Sanguisorba* – liet. *kraujalakė* (: *kraujas, lakti*), plg. latv. *brūnvālīte* (: *brūna „ruda“, vālīte „burbuolė“*) II 65;
lot. *Saxifraga* – liet. *uolaskėlė* (: *uola, skelti*), plg. latv. *akmeņlauzīte* (: *akmens „akmuo“, lauzt „laužyti“ + -īte*) II 30;
lot. *Thladiantha* – liet. *siendriekė* (: *siena, driektis*), plg. latv. *tladiana* II 200.

Daiktavardinį ir veiksmažodinį sandą turinčių latviškų dūrinių *Floroje* neaptikta, taigi, galima teigti, kad latviškiems augalų genčių vardams jie nėra būdingi.

Sudurtiniai augalų genčių vardai, kurių pirmuoju sandu eina daiktavardis, o antruoju – veiksmažodis, kaip pastebėta K. Gaivenio, dažnai yra vertiniai iš kitų kalbų, plg. lot. *Sanguisorba* (lot. *sanguis* „kraujas“, *sorbere* „siurbti“) – liet. *kraujalakė*, lot. *Saxifraga* (lot. *saxum* „akmuo, uola“, *frangere* „laužyti, skaldyti“) – liet. *uolaskėlė* (žr. Gaivenis 1985: 169).

Neaiškios darybos dūriniai

Floroje rasti keli (7 lietuviški ir 2 latviški) vadinamieji tariamieji (turintys neaiškų (atliekamą) sandą) dūriniai, nors yra abejonių, ar žodžius, kurių pirmasis arba antrasis sandas yra neaiškus, laikyti dūriniais (žr. Urbutis 2009: 143):

- lot. *Arctium* – liet. *varnalėša* (: *varna, lėša(s) „lapas?“*), plg. latv. *diždadzis* (: *dižs „didis“, dadzis „usnis“*) III 29;
lot. *Filipendula* – latv. *vīgrieze*⁸ (: *vīt (?) „vyti“, griezt „sukti; gręžti; kreipti“*), plg. liet. *vingiorykštė* (: *vingis, rykštė*) II 37;
lot. *Hypochaeris* – latv. *pelūde* (?), plg. liet. *džiugūnė* III 146.

⁸ Latvių kalbininkas Konstantinas Karulis (Konstantīns Karulis) augalo vardą *vīgrieze* laiko tariamuoju dūrinium: *vīgr-* > **vingr-* (žr. Karulis 2001: 1162).

K. Gaivenis lietuviškus dūrinius, turinčius antrąją sandą *-sargis* arba *-sargė*, laiko neaiškios darybos dūriniais (žr. Gaivenis 1985: 169). *Floroje* rasta keletas tokių dūrinių: *krūmsargė* (*Cucubalus*), *kalnasargis* (*Selinum*), *liūnsargė* (*Scheuchzeria*), *vandensargė* (*Zannichellia*). Neaiškiais taip pat laikomi augalų vardai *vandenplūkis* (*Hydrocharis*) ir *vynvytis* (*Parthenocissus*) (žr. Gaivenis 1985: 170).

IŠVADOS

1. Iš maždaug 430 lietuviškų ir beveik 460 latviškų *Floroje* pateiktų augalų genčių vardų 118 lietuviškų vardų ir 209 latviški vardai yra dūriniai. Visi, išskyrus vieną latvišką dūrinį *deviņvīruspēks*, yra sudaryti iš dviejų sandų. Pagal tai, iš kurios kalbos dalies yra jų pirmasis ir antrasis sandai, sudurtiniai lietuviški ir latviški augalų genčių vardai yra šešių tipų: 1) dūriniai su daiktavardiniais sandais, 2) dūriniai su būdvardiniu ir daiktavardiniu sandais, 3) dūriniai su daiktavardiniu ir būdvardiniu sandais, 4) dūriniai su skaitvardiniu ir daiktavardiniu sandais, 5) dūriniai su prieveiksminiu ir daiktavardiniu sandais, 6) dūriniai su daiktavardiniu ir veiksmožodiniu sandais.

2. Dūriniai, turintys abu daiktavardinius sandus, sudaro gausiausią lietuviškų ir latviškų augalų genčių vardų būrį. Lietuviškų dūrinių rasta 83, latviškų – 149. Apie 30% šio tipo lietuviškų ir beveik 10% latviškų augalų genčių vardams būdingas bendras antrasis sandas *žolė* (latv. *zāle*).

Apie 30% visų daiktavardinių sudurtinių latviškų augalų genčių vardų antrąją dūrinio sandą sudaro mažiškinę priesagą turintis daiktavardis (*ežgalvīte*, *kaķpēdiņa*). Tokios sandaros dūriniai nebūdingi lietuviškiems augalų genčių vardams.

Dviejų lietuviškų ir septynių latviškų augalų genčių vardų pirmąją sandą sudaro tikrinis daiktavardis (liet. *Jonas*, latv. *Jānis*, *Māra*), o jų antrasis sandas žymį kokį nors augalą (*papartis*, *usnis*, *smilga* ir kt.).

3. Iš būdvardžio ir daiktavardžio sudarytų lietuviškų dūrinių rasta 15, o latviškų – 52. Šio tipo lietuviški ir latviški dūriniai neturi daug bendrybių, jų pirmasis sandas dažniausiai reiškia augalo spalvą: lietuvių *baltas*, *juodas*, *žilas*, latvių – *balts* „baltas“, *melns* „juodas“, *brūns* „rudas“, *zaļš* „žalias“, *zils* „mėlynas“, *sārts* „skaisčiai raudonas“.

4. Abiem kalboms būdingos iš dviejų daiktavardžių arba iš būdvardžio ir daiktavardžio sudarytos žodžių darybos vėduoklės. Iš dviejų daiktavardžių sudarytų dūrinių pirmąją lietuviško ir latviško dūrinio sandą, kuris yra

bendras darybos vėduoklei, dažniausiai sudaro gyvūno (liet. *katė* – latv. *kaķis*, liet. *šuo* – latv. *suns*, liet. *pelė* – latv. *pele*, liet. *ožka* – latv. *kaza*, liet. *varna* – latv. *vārna* ir kt.) pavadinimas. Iš būdvardžio ir daiktavardžio sudarytų žodžių darybos vėduoklių daugiau rasta nagrinėjant latviškus augalų genčių vardus.

5. *Floroje* pateikti 2 lietuviški ir 5 latviški augalų genčių vardai, kurių pirmasis sandas yra skaitvardis, antrasis – daiktavardis.

6. 10 lietuviškų augalų genčių vardų yra sudaryti iš daiktavardžio ir veiksmazodžio. Toks dūrinių tipas nebūdingas latviškiems augalų genčių vardams.

7. Kaip rodo *Floros* medžiaga, lietuvių botanikos nomenklatūroje dūryba yra mažiau produktyvus darybos būdas nei latvių botanikos nomenklatūroje – tai atitinka tiek lietuvių, tiek latvių kalbų terminų darybos polinkius.

ŠALTINIAI

Flora – Flora of the Baltic Countries. Opendium of Vascular Plants/Editors: L. Lasimer, V. Kuusk, L. Tabaka, A. Lekavičius, Tartu, 1993–2003.

LITERATŪRA

Būga K. 1958: Dvikamieniai sudėtiniai daiktavardžiai galūnėmis *-as* ir *-a* vienaskaitos vardininke. – *Rinktiniai raštai* I, Vilnius, 207–227.

Bušs O. 2008: Dažas mūsdienu saliktepdarināšanas iezīmes. – *No ģermānismiem līdz superlatīvam*, Rīga, 255–258.

Ēdelmane I. 1978: Augu nosaukumu darināšanas veidi latviešu valodā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 14, Rīga, 97–103.

Gaivenis K. 1985: Lietuvos augalų genčių ir rūšių pavadinimai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai: Mokslo kalbos kultūros ir terminologijos problemos* 24, Vilnius, 165–178.

Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius.

Kabelka J. 1969: *Latvių kalba*. I sąsiuvinis. Mokymo priemonė, Vilnius.

Karulis K. 2001: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, Rīga.

Keinys St. 2005: *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius.

Kvašytė R. 2005: *Mokomasis terminologijos žodynėlis*, Šiauliai.

MLLVG 1959: *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika* I, Rīga.

Piete L. 2008: Pārmaiņas botānikas terminu darināšanā 19. gs. beigās un 20. gs. publikācijās. – *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti – 2*, Rīga, 46–55.

Skujiņa V. 2002: *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*, Rīga.

Urbutis V. 2009: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius.

PECULIARITIES OF COMPOUND PLANT GENERA NAMES' FORMATION IN LITHUANIAN AND LATVIAN LANGUAGES

Three volume publication *Flora of the Baltic Countries* (1993–2003), published in Tartu, describes plants, growing in Lithuania, Latvia and Estonia – cryptogams and phanerogams (excluding the moss). This article aims to explore compound plant genera names in Lithuanian and Latvian languages according to their word formation

type, to compare Lithuanian and Latvian compounds and to determine their common traits and differences. The study includes 118 Lithuanian and 209 Latvian compound plant genera names as the object of research.

All compound words, except one Latvian compound word *deiviņvīruspēks*, are composed of two components. There are six types of compound plant genera names in Lithuanian and Latvian languages, in accordance with the part of speech of their first and second component: 1) compound words with substantive components, 2) compound words with adjective and noun, 3) compound words with noun and adjective, 4) compound words with numeral and noun, 5) compound words with adverb and noun, 6) compound words with noun and verb.

Compound words with two substantive components constitute the largest group of plant genera names in Lithuanian and Latvian languages. Plant genera names of this type in Lithuanian and Latvian languages often have the second common component – Lith. *žolė* and Latv. *zāle* (grass).

Compound words that consist of the first adjectival component and the second substantive component constitute the second largest group of compounds. Lithuanian and Latvian compounds of this type don't have many similarities. First component quite often means colour: Lith. *baltas* (white), *juodas* (black), *žilas* (grey, white), Latv. *balts* (white), *melns* (black), *brūns* (brown), *zaļš* (green), *zils* (blue), *sārts* (scarlet).

Most word formation processes are very similar in both languages, where compound is made up of two nouns. The first component of compound in Lithuanian and Latvian which is found in a few compounds usually contains the name of an animal (Lith. *katė* – Latv. *kaķis* (cat), Lith. *šuo* – Latv. *suns* (dog), Lith. *pelė* – Latv. *pele* (mouse), Lith. *ožka* – Latv. *kaza* (goat), Lith. *varna* – Latv. *vārna* (crow), etc.). Compound words that contain an adjective and a noun are particularly characteristic for Latvian plant genera names.

Lithuanian and Latvian plant names formed from a numeral and noun are rare.

Adverb-noun compounds are comparatively rare in Lithuanian botany nomenclature. Compound words composed of a noun and adjective and noun-verb compounds are untypical for plant genera names in Latvian language.

Research into plant genera names in *Flora of the Baltic Countries* leads to the conclusion that compounding is less productive word-formation strategy in Lithuanian botany nomenclature than in Latvian and it corresponds to the tendencies of term formation in both Lithuanian and Latvian languages.

Gauta 2010-11-12

Solvita Labanauskienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas labanauskiene@lki.lt